

Sungna Reformatiúnin

Fyrilestur í samband við Frændafund á Fróðskaparsetrinum 2013

Einki er at ivast í, at sálmasangur hevur átt alstóran lut í trúarlívinum hjá føroyingum. Serliga kom sálma bókin hjá Thomas Kingo, ið kom til Føroyar fyrst í 1700-talinum at mynda sálmasangin bæði í innihaldi og musikalskt. Tó høvdu føroyingar sungið protestantiskar sálmar í góð 100 ár áðrenn sálma bókin hjá Kingo varð tikin í nýtslu. Tað er hetta tíðarskeiðið í føroyskari sálmasangssøgu, sum eg í hesum fyrilestrinum fari at lýsa nærri.

Tað fyriliggja ongar skrivligar keldur, sum siga nakað frá sálmasangi í Føroyum fyrstu árinum eftir reformatiúnina. Gransking í hesum fer tí altíð at renna seg í tann trupulleikan at sálmasangur ikki verður lýstur fyrr enn umleið 130 ár eftir at Reformatiúnin varð sett í gildi í Føroyum.

Tó eru lutir í norðurlendskari, serliga danskari og norskari kirkjusøgu, sum uttan iva eisini hava verið galdandi í Føroyum. Tá um sálmasang umræður er tí skilagott at venda sær tann vegin. Danskt bleiv sum kunnugt kirkjumál í Føroyum við Reformatiúnini og dansku sálmanir partur av guðstænastuni og trúarlívinum sum heild, og fekk júst sálmasangurin eins og í Danmark-Noreg ein týðandi leiklut í tilvenjingini av protestantiska kristnitruðni í Føroyum.

Reformatiúnin

Kjakast hevur verið um, hvat ár Reformatiúnin var í Føroyum. Ár sum 1537¹ og 1539 hava verið nevnd. Uttan at taka nakra støðu hesum viðvíkjandi tykist verða vist at kirkjan í 1541 fær ein struktur, sum heldur sær heilt upp til byrjanina av 20. øld. Prestagjöldini verða sett til sjey, við hvørt sínum presti og við knapt 40 kirkjum. *Den danske kirkeordinans* frá 1539, sum var tann fyrsta almenna danska kirkjuliga handbókin kom helst eisini í gildi í Føroyum einaferð eftir 1541.

Ordinansurin inniheld umframt sjálva guðstænastuskipanina reglugerð fyri allar lutir, hvar kirkjan hevur ein leiklut. Í hesum samanhuginum hevur tað serligan áhuga, hvat Ordinansurin sigur um guðstænastuskipanina ella liturgina. Danski tónleikaprofessorin og serfrøðingur í liturgi Søren Sørensen, sigur í bók síni *Kirkens Liturgi*, at tað eingin ivi er um at

¹ P.M. Rasmussen metir at árið 1537, tvs. samstundis sum Norege, eisini at verða reformatiónsárið fyri Føroyar, men óvissa er hesum viðvíkjandi. P. M. Rasmussen 1978, s. 31

guðstænastuskipanin eftir Kirkjuordinansurin fyrst og fremst varð ætlaður hævðustaðar- og keypsstaðskirkjunum. Her verður eitt nú hugsað um varðveitsluna av latínskum sangum og víðari sigur hann, at messan í roynd og veru varð skipað eftir lokalum fyrirtreytum í hópini av variantum². Hvussu ein føroyskur variantur hevur sæð út, vita vit ikki, men eitt eyðkenni fyri liturgiina í Lutherisku guðstænastuni var, at katólsku liðini í hævðsheitum vóru skift út við sálmar. Hesir sálmar verða róptir guðstænastusálmar og vóru alt eftir kirkjuárinum fastir partur av guðstænastuni. Fyrimyndin er "Deutsche Messe", sum Luther sjálvur hevði lagt til rættis og hvar sálmasangurin hevur ein aðalleiklut. Hóast at ytru kirkjustrúturell viðurskifti í 1541 tykjast at liggja fast er annað, ið bendir á, at sjálvt kirkjuliga innihaldið ikki beinanvegin fylgdi nýggju læruni. Í fyrsta lagi var biskupurin (Superintendenturin) í Føroyum Jens Riber ein eldri harri og sum ein samtíðarkelda (Absalon Peterssøn Breyer) skripar neyvan hevur havt mynduleika til at sannføra føroyingar um at taka nýggju læruna til sín. Í øðrum lagi var fyrsta ættarlið av prestunum katólskir prestar, sum hildu fram sum lutherskir. Hesi bæði viðurskifti hava sjálvandi ikki verið til frama fyri lutherisku læruna, og hava heldur stuðlað undir eina mistrúgv til nýggju skipanina við nýggjari trúgv, nýggjum stovnum og nýggjum máli. Í 1551 sendi kongur bræv til Biskup Riber hvar hann millum annað sigur:

"(...) Desuden skal det menige Kleresi over alt Færø i alle Maader være Ordinantsen undergivet og rette sig efter, hvad Superindendenten (bispurin LH) dem derom underviser"³ Sum longu nevnt fyriskrivaði ordinansurin nógv annað enn bara sjálva guðstænastuna. Tá kongur nevnr at prestanir skula rætta seg eftir ordinansinum, er sjálvandi ilt at meta um hvussu stórir dentur varð lagdur í at fylgja sjálva messuskipanina. At kongur tó sær seg noyddan at áleggja prestunum í Føroyum at fylgja ordinansinum gevur eina ábending um, at føroyingar ikki uttan víðari hava tikið nýggja kirkjusiðin til sín. Havast skal í huga, at Reformatiónin hevði við sær, at kirkjan bleiv lögð undir kongsvaldið, sum førði við sær, at áhugamál hjá kongsvaldinum og kirkjuni blivu samantvinnað. Álop á kirkjuna var at rokna sum álop á kongsvaldið. Tí var tað umráðandi hjá kongi at reformatiónin og harvið ordinansurin varð fylgdur í øllum ríkinum.

Hugsandi er, at tillaðingartíðin til at guðstænastunar fylgdu ordinansinum kann hava longri í Føroyum enn vit eitt nú síggja í Noreg. Raðfylgjan av ymisku messuliðunum hava uttan iva

² Søren Sørensen, 1969, s. 63f

³ A. C. Evensen, 1908, s. 71 (Rithøvundurin upplýsir at: "Brævið finst í danska geheimearkivinum, innskrivað í "Register over alle Landene" V, 537 Ágrip efter "Norske Rigsregistranter"")

tíðliga ligið fast og sálmasangurin varð so við og við settir í staðin fyri katólsku messuliðini í takt við at nýggjir prestar komu í embætini.

Kontrafakturur

Fyri at Lutheriska læran kundi røkka út til vanliga fólki, eisini í teimum smáu bygdunum, var umráðandi, at sálmasangurin onkursvegna tryggjaði ein søguligan kontinuitet, hvar røturnar til tað gamla kundu rættvísgera tað nýggja. Innan hymnologiina verður tann endurnýggjan av sálmasanginum, sum tók stóði í fyri-reformatoriskum sálmum og sangum nevnd Kontrafaktur. Tey kendu lógini fingi nýggjan tekst ella at tann gamli teksturin varð somikið broyttur at hann passaði til nýggju læruna. Danski hymnologurin Peter Balslev-Clausen metir, at umleið helvtin av teimum innsungnu sálmunum í Danmark beint eftir Reformatiónina vóru Kontrafaktursálmar, broyttir sálmatekstir ella gamlir kirkjuligir sangir. At Luther sjálvur var upphavsmaður til nógvar av sálmunum man eisini hava sannført fólki um, at sálmasangurin útrykti tað røttu kristnitrúnna.⁴

Tó at tað ofta er ivasamt hvørjar tær fyri-reformatorisku keldur eru, so meina tónleikasøgumenn at tað serliga er úr tí yngra gregorianska repertoiernum at Luther og hansara menn heintaðu lög. Serliga vælegnaðar til sálmasang vóru tær sonevndu hymnar við teirra regulbundna formi við syllabiskari tekstdeiling. Hymnar vóru vælumtóktar og kendar víða hvar í Evropa, eisini í Norðurlondum og tíuttan íva eisini í Føroyum. Tó at vit so at siga einki vita um kirkjusang í Føroyum fyri reformatiónina, er einki at ivast í, at tónleikaligt samband hevur verið við Evropæiska fastlandið, og at serliga hymnir og sekvensar hava verið partar av sanginum í Føroyum. Nakrir av kontrafaktursálmunum hava tí eisini fyri føroyingum kunnað rættvísgjørt nýggja sálmasangin sum berandi lutur í kristnilívinum í Føroyum eftir reformatiónina.

Den danske Psalmebog 1569

Tann fyrsta autoriseraða sálmabókin í danska ríkinum er sálmabókin hjá Hans Thomissøn, sum kom í 1569. Hendan sálmabók var tann einasta loyvda í ríkinum, og skuldi liggja á altarnum í øllum kirkjum. Tí er helst einki at ivast í, at henda sálmabókin eisini hevur verið nýtt í Føroyum.

Sálmabókin hevur, umframt tekstinar, eisini lógini skrivað í einfaldari mensuralnótatió. Í

⁴ Peter Balslev-Clausen: "Reformationstidens salmesang i Danmark" Fyrilestur

hesari sálmaðókini er umframt teir 269 sálmanar millum annað yvirlit yvir messuna. Messan ella guðstænastan verður við Hans Thomissøn-sálmaðókini ein sonn sálmaðessa við støði í Deutsche Messe, hvar nærur øll liðini frá gomlu katólsku messuni eru skift út við sálmar.

Tann elsta keldan, sum sigur nakað um sálmasang í Føroyum, er Lucas Debes í hansara ferðafrásøgn frá 1673, tvs umleið 130 ár eftir at Reformatióna er sett í gildi í Føroyum og góð 100 ár eftir at sálmaðókin hjá Thomissøn var útkomin. Her verður m.a. sagt um sálmasang:

*"Og eftersom alt Hus-Folket sidde den største Tid hjemme i deres Huse om Vinteren, öve de sig indelig udi Salmer at sjunge; hvorudover fast alle ere saaledes grundede og övede udi Salmer at sjunge, at de kunne sjunge flere Salmer, end her troligt kan skrives".*⁵

Vanliga verður ivast í um Debes ikki letur nóg so væl at og hevur eitt ávíst motiv til at gera tað, nevnliga at greiða mynduleikunum frá at Føroyar ikki var eitt tilafturs komið land. Tó er einki at ivast í at fólk dugdu sálmar uttanat. Áðurnevndi Balslev-Clausen metir at fólk í einum illitererum samfelag hvør sær uttan trupulleikar kundu duga millum 50-75 sálmar uttan at. Eitt kirkjulið ella einhvør samkoma í einari bygd í Føroyum kundi sostætt hava upp móti 100 sálum til at taka. Eitt annað sum er vert at taka við tá um lýsingina hjá Debes umræður er tá hann sigur at *"mest alle Mands Personer have deres Salmebog med sig"*⁶. Her er hann inni á nøkrum sum kom at hava alstóran týðning fyri sálmasang í Føroyum, nevnliga sálmaðøkurnar – tær alternativu.

Tær sálmaðøkurnar sum Debes nevnr at allir menn eiga er ikki sálmaðókin hjá Thomissøn. Sálmaðókin hjá Thomissøn var alt ov dýr hjá vanligum fólkum at keypa – kostaði tað sama sum ein kúgv - tí hon hevði einkarætt og var prentað við nótum. Bókin hevði stórt format uml. 17 x 12 cm og var tí ikki ein bók, sum menn bara høvdu uppiá sær. Hetta gjørdi at longu í 1575 kom út ein alternativ dansk sálmaðók, *En ny Psalmebog*. Í 1600-talinum var stórus eftirspurningur eftir sálmaðókum og øðrum andaligum tilfari, og tí mennist ein veruligur marknaður fyri hesum bókum í Danmark og eisini í restini av ríkinum. Sangur og sálmasangur fylti sera nógv í kirkjusøguliga ortodoksa tíðarskeiðnum (ca. 1555-1700). Øll kristniboðan

⁵ Lucas Jaconsøn Debes, 1673, (1950) s. 153

⁶ Ibid

varð umframt talaða orðið, eisini íklædd sang. Úr sálum, sangum og vísu lærdu fólk bíbliusøgu og katekismus, Dávids-sálmar í umyrktum hami, Faðirvár, boðini, dópslæru og orð í samband við altargongd. Alternativu sálmaðøkurnar vóru tó ongantíð autoriseraðar og vanliga ikki brúktar við guðstænastum í kirkjum. Tann fyrsta sonevnda "fullfíggaða" sálmaðókin kom í 1640. At sálmaðókin varð kallað fullfígga avspeglar í hævðusheitum tey marknaðarfyrilit, sum universitetsbókasøllumaðurin Joachim Moltke tók, og sum skuldi vísa kvalitet og kvantitet í sálmaðókunum. Moltke doyði í 1664 og bókaavirksemi hjá honum fór tá yvir til kappingarneytan Christian Cassube, sum longu í 1661 eisini hevði givið út *Fuldkommen Dansk Psalmebog*. Í einari sálmaðókaútgávu hjá Cassube frá 1666 (millum færoyingar vanliga rópt "Kassubein", "Kossubeinið" ella "Túsundtal"), og aftur í 1685 eru umframt sálmar eisini bíbliskar vísur at finna og teirra millum tann í Færoyum so vælkendu Isaaks Giftemaal (I ærlige brudefolk) og Susannes Vise (Hører til I Piger og Qvinder). Bæði Marianne Clausen, sum í áratíggju hevur granska sálmasang í Færoyum og Petur Martin Petersen í Fuglafirði, sum í ein mansaldur hevur fingist við at savna gamlar sálmaðøkur í Færoyum meta, at hesar alternativu sálmaðøkur vóru víða har í Færoyum. Tí er helst einki at ivast í at tað eru tær alternativu sálmaðøkurnar, sum Lucas Debes nevnr.

Munur hevur verið millum sang í kirkjuni og sang aðrastani. Í kirkjuni vóru helst bara sungnr teir sálmar, ið sálmaðókin fyriskrivaði at hoyrdu til tann ávísu sunnu- ella halgidagin. Óvist er hvussu ofta guðstænasta var í ymisku kirkjubygðunum og nær siðurin við deknaguðstænastu hevur tikið seg upp. Men vit vita, at prestur var bara í kirkjunum millum tvær til seks ferðir um árið. Tí hevur stórrur partur av kristnilívinum og harvið sálmasanginum livað uttanfyri kirkjuna. Uttanfyri kirkjugátt hevur sálmasangurin í hævðusheitum verið sungnr eftir alternativu sálmaðókunum, sum í summum færum umframt sálmanar úr Thomissøn-sálmaðókini hævdu gott 700 sálmar fleiri at velja ímillum. At kristnilívið í Færoyum í nógv minni mun var tengt at sjálvum kirkjubygninginum og harvið autoriseraðu sálmaðókini enn vit síggja í grannalondunum, hevur økt um brúkið av teimum alternativu sálmaðókunum og vaksi munandi sálmarepertoiriið. Tá hugsað verður um tær mongdir av kvæðum, vísu og sálum, sum fólk upp til okkara dagar hava dugað uttan at, kann væl roknað við at áðurnevnda tal hjá Balslev-Clausen á hvussu nógv sálmar fólk dugdu uttanat í Danmark, er alt ov lágt sett tá um Færoyar ræður.

Løgini, sum brúkt vóru til sálmanar í sálmaðókunum hjá t.d. Cassube vóru í stóran mun tey

somu sum hjá Thomissøn. At víst verður til kend lög hefur gjørt innsyngingina av nýggjum sálum munandi lættari og hefur viðført at næstan allir sálmanir, sanginir og vísunar kunna hava verið sungnir í Føroyum.

Fleiri av teimum sokallaðu bíbilsku vísunum úr t.d. Cassube sálmaabókunum funnu eisini vegin inn í Føroyska dansin og fylgdu teirri siðvenju, 1) at halgikvæði og onnur kvæði við kristiligum innihaldið longu í øldir høvdu verið partur av kvøðing og dansi og 2) at føroyingar longu stutt eftir 1591, tá *Hundredevisebogen* hjá Vedel kom til Føroyar, vóru vanir við at læra seg danskar vísur til kvøðing og dans.

Lítið man verða at ivast, í at tær stóru mongdinar av donskum sálmatilfarið eisini hefur trokað annan andaligan sang á føroyskum burtur. Nøkur av halgikvæðunum eru tó varveitt inn til tey vóru fest á blað síðst í 19. øld. Íslendsku *Ljómunar*, sum helst eru komnar til Føroyar nakað eftir Reformatiónina livdu somuleiðis á fólkamunni inn í 20. øld.

Gívrur og huldum vardi ímót

Hugsandi er, at fólk í Føroyum í katólskari tíð hava sungið og kvøðið sálmar og vísur og hava hesar havt eina verjandi funktiún. Miðaldarlig hugsan við m.a. nógvari pátrúgv røkkur langt inn í 1600-talið. Nýggi protestantiski sálmasangurin kann tí við tíðini verða komin í staðin og fingið somu funktiún. Onkrir av sálmunum kundu eisini brúkast meira konkret móti ávísam vandum. Eitt dømi er tá um vandan fyri turkiskum sjórænarum umráddi. Óttin fyri Turkiskum muslimum var sera útbreiddur í Týsklandi og Danmark í tíðini fyri og eftir reformatiónina. Tó at hesin vandin ongantíð bleiv aktuellur í Danmark, so varð óttin fyri teimum fremmandu eystan ífrá bæði útrykt í bønnum og sálum. Verður blaðað í sálmaabókini hjá Thomissøn finnur tú ørindi sum hetta:

*Beholt os Herre ved dit Ord
Og styr Pavens og Tyrckens Mord
Som Jesum Christ vor Frelsermand
Ville styrte fra din Høyre Haand*

At tað júst vóru turkiskir sjórænarar, sum herjaðu kring oyggjanar í tíðarskeiðnum tá sálmasangur bleiv partur av mentanini í Føroyum, kann hava viðvirkað til skjóta útbreiðsluna av ávísum sálmunum í Føroyum.

At enda

Sálmasangurin í Føroyum er helst tíðliga eftir Reformatiónina blivin partur av dagligdegnum og ikki bara nakað, ið tikið varð fram í kirkjuni sunnudag. Mangar eru frásagninar um sálmasang í samband við útróður ella tá farið varð til bjarga. Hetta er helst ein siður, sum helst hevur røtur í katólskari tíð. Tað at syngja andaligar sangir var ikki nøkur kollvelting, tí tað høvdu fólk longu gjørt í øldir fyri Reformatiónina. At fleiri av nýggju protestantisku sálmunum bæði tónleikaliga og innihaldsliga bygdu á fyrri-reformatoriskt tilfar, hevur ivaleyst eins og aðrastani, eisini í Føroyum givið sanginum vind í seglini.

Reformatiónin var fyrst og fremst ein teologisk uppgerð við katólsku kirkjuna. Tó at tað er ilt at meta um nær Lutheriska læran varð kjølfest í føroyska samfelagnum – onkur metir at katólskir siðir enn liva millum fólk í Føroyum – so tykist verða sannlíkt at protestantiski sálmasangurin longu tíðliga eftir Reformatiónina er blivin partur av dagligdegnum og mentanini í Føroyum.

Takk fyri